

Acta Beregsasiensis
2010/3

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2010
IX. évfolyam, 3. kötet
Том IX, № 3
Volume IX, № 3

УДК 001.2

ББК 72

A-19

Az Acta Beregsasiensis a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos kiadványa. Jelen kötet a 2010-es év második felének magyar, ukrán és angol nyelvű tanulmányait foglalja magába. Az intézmény tanárai, hallgatói, valamint külföldi tudósok munkáit publikáló kötet a történelem, a nyelvtudomány, az esztétika, a pedagógia, a biológia, a gazdaság és más tudományágak különböző területeit öleli fel.

www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/kiadvanyaink/110-a-ii-rakocz-ferenc-karpataljai-magyar-fiskola-tudomanyos-evkoenyve

SZERKESZTÉS: Kohut Attila, Penckófer János

KORREKTÚRA: G. Varcaba Ildikó

TÖRDELÉS: Garanyi Béla

BORÍTÓ: *K&P*

A KIADÁSÉRT FELEL: dr. Orosz Ildikó, dr. Soós Kálmán

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

ISBN: 978-966-2595-07-9

© A szerzők, 2010

Készült: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

A II. Rákóczi Ferenc
Kárpátjai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Tartalom

Nyelvészet, esztétika

CSERNICKÓ ISTVÁN: A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának esélyei és lehetőségei Kárpátalján az ukrainai nyelvi helyzet és nyelvpolitika kontextusában	9
MIZSER LAJOS: Beregi és ugozsai helynevek változásai a történelem során.....	25
GAZDAG VILMOS: A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós <i>A kettézárt falu</i> c. dokumentumregényében	29
BÁRÁNY ERZSÉBET: A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusainak kutatástörténetéből.....	41
BRENZOVICS MARIANNA: Andrej Tarkovszkij és a keleti képfelfogás.....	51

Biológia, gazdaság, népesség

KOHUT ERZSÉBET–HÖHN MÁRIA: A <i>Syringa josikaea</i> élőhelyeinek cönológiai jellemzése Kárpátalján.....	55
KOMONYI ÉVA–MANDZÁK GÁBOR: A GMO hódítása.....	67
REMENYIK BULCSÚ–DÁVID LÓRÁNT: Ecotourism of the Lake Tisza.....	75
KOVÁLY KATALIN: A Kárpátaljára érkező külföldi beruházások.....	81
ДНІСТРЯНСЬКИЙ МИРОСЛАВ СТЕПАНОВИЧ: Регіональна диференціація демографічного розвитку України: чинники формування, параметри та тенденції.....	87
LIPCSEI IMRE–GABÓDA BÉLA–BAJOMI ÉVA: Kárpátaljai és Békés megyei 11–14 éves roma gyerekek életmódjának összehasonlító elemzése.....	91

Történelem, egyház

TESCHMAYER GÁBOR: A konzuli bíraskodás intézménye az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi igazgatásában	109
MOLNÁR FERENC: Adalékok a verhovinai határvidék hadtörténetéhez (1849. március) ..	121
SZÉKELY GUSZTÁV: Ugozs vármegye kialakulása az új kutatások tükrében.....	131
KOSZTYÓ GYULA: A külpolitikai gondolkodást alakító sztálini propaganda a kárpátaljai magyar pártsajtóban 1946–1953 között.....	143
BARÁTH VIKTÓRIA: A donbászi munkaszolgálat a vári és a benei túlélők emlékezetében	151

BOROS LÁSZLÓ: Az Országos Lehoczky-múzeum létrejötte és működésének kezdete (1907–1928)	161
PALLAGI LÁSZLÓ: A Beregsomi Református Egyház történelmi fejlődése a XX. század első felében a presbiteri jegyzőkönyvek alapján	169
SZENDREY ANITA: A beregszászi római katolikus egyház elemi iskolájának élete Pásztor Ferenc ideérkezésétől az I. bécsi döntésig (1932–1938)	179

Recenzió

BAYERNÉ SIPOS MÓNKA–DARCSI KAROLINA: Recenzió Kupa László <i>Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben</i> című tanulmánykötetről	189
---	-----

A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusainak kutatástörténetéből

Rezümé A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusainak kutatása több évszázados múltra tekint vissza. E téren eddig két szinten folytak a vizsgálatok: az egyik a nyelvjárásokra irányult, a másik az írott szövegekre. A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusairól az első összefoglaló munka a XIX. század első felében született meg (kiadására csak 2003-ban került sor). A Kárpátalján keletkezett szövegek hungarizmusainak feltárása a XX. század 50-es éveiben kezdődött, és egészen a XVI. századi Nyagovai Posztilla vizsgálatára nyúlik vissza. E tanulmány célja ismeretető jellegű. Rövid áttekintést kíván nyújtani a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (a kárpátaljai ukrán [ruszin] nyelvjárások hungarizmusainak) kutatástörténetéből a kezdetektől a XX. század első feléig.

Резюме Дослідження гунгаризмів у закарпатських українських (русинських) говорах проводились у двох напрямках: перший зосереджувався на виявленнях гунгаризмів у живих говорах, другий – у писемних пам'ятках. Перша узагальнююча робота про гунгаризми в українській мові була виконана у першій половині XIX століття (однак її видання було здійснене лише в 2003 році). Дослідження впливу угорської мови на лексику закарпатської пам'ятки XVI століття «Нягівські Повчання» розпочалося в 50-х роках XX століття. Метою роботи є ознайомити читачів з історією дослідження угорсько-українських міжмовних контактів (гунгаризмів у закарпатських українських (русинських) говорах) від початку до першої половини XX століття.

A nyelvjárások és az írott szövegek hungarizmusait csak együtt lehet diakrón szempontból vizsgálni, mivel a kettő szoros kapcsolatban van egymással, ami onnan ered, hogy az írott szövegeknek nyelvjárási alapja van.

Az általam végzett hungarizmuskutatásban a már ismertetett munkákon kívül figyelembe vettem azokat a tanulmányokat is, amelyek eddig még nem kerültek áttekintésre, illetve egy újfajta megközelítéssel vizsgáltam meg a már elemzetteket.

2003-ban napvilágot látott Dóhovics Bazil addig majd 170 éven át kéziratban lévő korszakalkotó munkája: *Kijegyzése azon szóknak, amellyek hason hangzatuak v[agy] és érteményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben*. A kéziratra Váradi-Sternberg János talált rá a Magyar Tudományos Akadémia archívumában, ukrán irodalmi nyelvre fordította Jurij Sak, Josyp Dzendzelivs'kij pedig a kéziratban tárgyalt szavak etimológiai vizsgálatát végezte el. A szerkesztők a munkát „első kísérletnek tekintik a magyar–ukrán és magyar–orosz nyelvi kapcsolatok kutatásában a szókincs terén” – olvassuk az előszóban (2003: 4). Ugyanitt részletes leírást kapunk arról, hogy a magyarok az Uráltól Pannónia felé közeledve először találkoztak az oroszokkal és az ukránokkal. Mivel majdnem egy évszázadot éltek a mai Ukrajna területén, ezért sok szláv eredetű szót sajátítottak el. A honfoglalás után a magyarok kapcsolatban maradtak az ukránokkal, főként a kárpátaljaiakkal. A szlovákokkal, a szerbekkel, a horvátokkal, a csehekkel, a szlovénekkal, a bolgárokkal és a lengyelekkel is élénk kapcsolatot ápoltak. Ezért van a magyar irodalmi nyelvben és a magyar nyelvjárásokban számos szlavizmus (uo. 6–7). Sajnos nem esik említés arról, hogy milyen kapcsolatban voltak a magyarok a kárpátaljai ukránokkal, és milyen magyar nyelvi hatás érte a legközelebbi keleti szomszéd szókincsét. Dóhovics Bazil kézírata elsőként etimologizálja a kárpátaljai ukrán nyelvjárások hungarizmusait és a magyar nyelv keleti szláv jövevényszavait.

A Dóhovics Bazil által elemzett 378 szóból közel 240 szlavizmus. A szerző minden szláv szó mellé 'Θ' jelet tesz, ami azt jelenti: orosz. Magyar jövevényszavak is nagy

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, tanár.

mennyiségben szerepelnek közöttük, számuk meghaladja a hatvanat. A befejezésből kiderül, hogy Dóhovic Bazil nem tudta, hogy ilyen nagy mennyiségű hungarizmust adatolt, de jól feltételezte, hogy „az orosz a magyartól is költsönözött, és a 12, 13, 19, 100, 102, 156 szám alatt lévők igen arra mutatnak”. A felsorolt számok mellett a következő szavak szerepelnek: *babrálás, baj, bánat, gyalu, hab, korhely*. Csak a *babrálás* és a *baj* szavakat illetően tévedett a szerző, amit a TESz (1: 211) is igazol: a *babrál* szócsalád vitatott eredetű, szláv eredete is felmerül, a *baj* kétségtelenül a szlávból származik, közelebből a szerb-horvátból (vö. TESz 1: 218).

Dóhovic Bazil valószínűleg céljának tekintette bemutatni a magyar–kárpátaljai ukrán és magyar–orosz kölcsönhatást a szókincsben. Másik célja viszont az volt, hogy az orosz nyelv mintájára a magyar is „vegyen jó szót akárkitől költsön; adjon reá magyar köntöst: honfi lesz belőle” – olvassuk a befejezésben. Megállapítható, hogy Dóhovic Bazil kézírata kortörténeti tekintetben rendkívül érdekes.

Csopey László (életéről és munkásságáról vö. Hollós 2004) *Magyar szók a rutén nyelvben* című 1881-ben megjelent tanulmányával „elkezdődött a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása” – állapította meg Mokány Sándor (1966: 6). Mint azt Dóhovic Bazil kézírata is igazolja, a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása már korábban elkezdődött, de egyértelmű, hogy a kárpátaljai ukrán nyelvjárások hungarizmusainak vizsgálatában e munka tekinthető úttörőnek. Kora tudományos színvonalán megírt cikkében a szerző felsorolja a beregi rutén nyelvjárások általa ismert hungarizmusait, rámutat azoknak az ukrán nyelvi talajon végbement fonetikai változásaira, tematikai csoportosítást ad – lényegében kijelöli az ide vonatkozó további vizsgálatok irányát. Mokány Sándor véleménye szerint a tanulmány célja nemcsak annak bemutatása, hogy a magyar nyelv hatott a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokra, hanem bizonyítása annak, hogy az általa vizsgált rutén nyelvben több a magyar jövevényszó, mint a magyar nyelvben a szláv. Ez a tanulmány amolyan politikai válasznak minősült Franz Miklosich *Die slavischen Elemente im Magyarischen* című munkájára (Wien, 1871, második kiadás: Wien und Teschen, 1884) (Mokány 1969: 54). Csopey László (1881: 294) megjegyzi, hogy 537 magyar eredetű szót talált Kárpátalja rutén nyelvjárásaiban, s „a népi nyelvben a magyar elemek felvétele még folyvást tart...”. A cikk végén 27 állatnevet sorol fel, amelyek az ukrán nyelvjárásokban magyar eredetűek. Csopey László elsőként figyelt fel a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban meghonosodott magyar szavak magán- és mássalhangzó-szubsztitúciójára.

A cikk megjelenése után Kúnos Ignác írt róla recenziót (1882: 78–79). A recenzens egyetért Csopey Lászlóval abban, hogy az átvett szók nagyobb része változás nélkül került a ruténba, hogy a kölcsönzés az újabb időkben ment végbe, s a magyar elemek felvétele még folyvást tart. A recenzens szerint magyarázatot igényelne, hogy a *sopánkodni* szónak miként felelhet meg a ruténban a *süpatisja*, illetve a *szokásból* hogyan képződött a *sachtas*, az *eperfából* pedig az *eperka*. A recenzens megállapítása szerint Csopey László nem bizonyította azt, hogy az *agár, bagaria, bakancs, balta, betyár, bika, bunda, gatyá, gazda, gubics, gulya, potyka, véka, zsúp* szláv szavak „visszahódítottak-e” a ruténban, „ami utójára nem lehetetlen” – jegyzi meg (uo. 78). Kúnos Ignác recenziója végén a munka újdonságára utal (uo. 79). Munkácsi Bernát (1882: 141–142) amolyan válaszként írt recenziójában egyetért Kúnos Ignáccal abban, hogy a fent említett szavakról „elkelt volna a bővebb magyarázat; [...] akadunk olyanra is, hol sem a szláv hatást a magyarra, sem a magyar hatást a szlávra nem lehet kétségtelenül bizonyítani, ilyen pl. a magyar és a rutén *bunda* szó”. De megcáfolja Kúnos Ignácnak azt a feltételezését, hogy „olyan szókat egyeztetett, melyek a ruténban is eredeti szláv szók lehetnek”; az *agár, bagaria, bakancs* stb. szavakról Munkácsi Bernát tudományosan bebizonyítja, hogy a magyarból származnak (uo. 142).

Ahogy arra Csopey László is utalt, valóban a magyarból származnak a következő szavak: *баганча* < *bakancs* (vö. ESUM 1: 108), *багату* < *bagaria* (vö. ESUM 1: 108–109), *боканичі* (vö. ESUM 1: 224), *балта* < *balta* (vö. ESUM 1: 126), *газда* < *gazda*

(vö. ESUM 1: 450–451), *потька* < *potyka*; *Rutilus rutilus* L. (vö. ESUM 4: 544); feltételezhető, hogy a magyarból származik a *бунда* < *bunda* (vö. ESUM 1: 295) és a *жупа* < *zsúp* is (vö. ESUM 2: 209). A magyar nyelv közvetítésével jutott a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba a *бетяр* < *betyár* (vö. ESUM 1: 178–179). Nem a magyarból származik az *агарь* < *agár* és a *вѣка* < *véka*. Végérvényesen nem tisztázott a *гамъ* < *gatyá* és *гуля* < *gulya* származtatása. A *гамъ* < *gatyá* esetében a magyarból való származtatás nem kizárható (Oros 1963: 52; Lizanec 1976: 591).

Két évre rá, 1883-ban látott napvilágot Csopey László mindmáig lexikográfiai érdekességnek számító *Rutén–magyar szótára* húszezer szócikkkel (elemzését elvégezte Lizanec 1963: 49–52, Mokány 1969: 49–60, Udvari 1991–92: 467–473, Sabadoš 1993: 252–256, Halas 2000: 55–59), a korának kiemelkedően magas tudományos színvonalán összeállított szógyűjtemény, a Magyar Tudományos Akadémia által Fekesházi-jutalommal koszorúzott pályamű. Ahogyan a szótár bevezetőjében olvashatjuk (VIII–X), a szerző a magyar jövevényszavakat Jakiv Holovackyj, Franz Miklosich, LutsKay Mihály, Omeljan Ogonovszkyj, Mihail Oszadsza, Myhajlo Drahomanov és Patrickij Emil munkáin kívül, a *Magyar szók a rutén nyelvben* c. tanulmányából merítette. Petro Lizanec (1963: 50) megjegyzi, hogy Csopey László említett tanulmányában és a szótárban ugyanazok a hungarizmusok fordulnak elő. Összevetve a két munka hungarizmusait Mokány Sándor (1969: 56–57) arra a következtetésre jutott, hogy a tanulmányban található magyar szavak közül negyvennyolc nem került be a szótárba, illetve a szótár számos olyan magyar szót is felvesz, amely a tanulmányban nem volt. Jaroslav Halas (2000: 57) megállapította, hogy a magyar szavak a szókészletnek csupán 2, 58%-át teszik ki, ami a szótár 19 000 ezer szócikkét tekintve csekély arány.

A legtöbb magyar jövevényszót Csopey László kurzívval jelöli, például: *алдомати* < *áldomás*¹ (3), *арань* < *arany* (4), *аршовъ* < *ásó*, *ásókapa* (5), *баговъ* < *bagó* (6), *байловати* < *bajlódni*, *kinlódni*, *veszódni* (7), *бантовати* < *bántani*, *bántalmazni* (8), *бировати* < *birni*, *tehetni*, *biráskodni*, *birói tisztet viselni* (12), *бизовати* < *bízik*, *megbíz* (12), *вацокъ* < *vaccok*, *fekvőhely* (26), *вигань* < *viganó*, *szoknya* (30), *гинтовъ* < *hintó* (53), *галиба* < *galiba*, *akadály* (63), *дялазловати* < *gyalázni* (86), *ердемловати* < *érdemelni*, *kiérdemelni* (89), *кергетловати* < *kergetni* (147), *марадашиъ* < *taradás* (179), *навновати* < *ráunni*, *megunni* (196), *пергельовати* < *pergelni*, *pörkölni* (251), *ругати* < *rúgni*, *ругнути* < *egyszer rúgni*, *egyed rúgni* (352), *сертециуель* < *szerteszéjjel*, *szerteszét* (361), *тамедловати(ся)* < *neki támadni*, *neki támaszkodni* (390), *чуфшагъ* < *csúfság*, *чуфаловати* < *csúfolni* (430), *шудошь* < *süldő* (ártány) (434).

A szerző külön címszóként jelölte a szócsalád minden tagját, amely az ukrán nyelvjárásokban előfordul, például *фарадловати* < *kifárasztani*, *фарадловатися* < *fáradozni*, *фаралловании* < *fáradt*, *фарадишагъ* < *fáradtság* (414).

Csopey László szótárában sokkal több hungarizmus található, mint amennyit ő számon tartott. A következő szavak tartoznak még a „ruténban” (*азаз а кárpátалjai keleti szлáв nyelvjárásokбан* – В.Е.) meghonosodott magyar jövevényszavak körébe (ide soroljuk azokat is, amelyek magyar közvetítéssel kerültek a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba): *боковань* < *rokolvár* (16), *бокоръ* < *szálfatutaj* (16), *валовъ* < *vályú*, *N. váló* (25), *варешъ* < *város* (25), *вершь* < *vers*, *költemény* (28), *гатаръ* < *határ* (51), *живань* < *zsvány* (92), *кабат* < *kabát* (140); *кавилъ* < *kávé* (140), *канна*, *канта* < *kanpa*, *N. kanta* (143), *капура* < *kapu* (143), *каларабъ* < *karalábé* (141), *парна* < *párna* (248), *пасуля* < *paszuly*, *Phaseolus* (248), *турня* < *torony* (399), *цериуза* < *ceruza* (422) stb.

Petro Lizanec (1963: 50) pozitívan értékelt, hogy Csopey László elsőként figyelt fel a magyar hatásra a kárpátaljai onomasztikonban. Azonban nem ért egyet Csopey állításával, hogy a kárpátaljai nyelvjárásokban 537 magyar jövevényszó van, ő négyszáznál kevesebbet számolt össze Csopey munkájában. Hiányolja azt is, hogy Csopey László nem

¹ Zárójelben az oldalszám van feltüntetve.

rögzítette a magyar szó elterjedését a kárpátaljai nyelvjárásokban, ezért ez olyan helytelen következtetéseket von maga után, hogy az általa felsorolt magyar szavak egyformán vannak elterjedve Kárpátalja egész területén. E hiányt pótolva a kutató három csoportba sorolja a Csopey László által összegyűjtött hungarizmusokat:

1. azok a szavak, amelyek Kárpátalja egész területén elterjedtek: *алдомаш* < *áldomás*, *балта* < *balta*, *бановати* < *bán*, *бирюв* < *biró*, *битанга* < *bitang*, *дуйжа* < *dézsza*, *езерь* < *ezer*, *орсаз* < *országút*, *сабов* < *szabó* stb.;

2. azok a szavak, amelyek csak a magyar nyelvhatárral szomszédos nyelvjárásokban fordulnak elő: *андьол* < *angyal*, *бантовати* < *bánt*, *бинтетовати* < *büntet*, *зеверьовати* < *hever*, *ердемловати* < *érdemel*, *копоршов* < *kororsó*, *мулачча* < *multság*;

3. azok a szavak, amelyeket nem használt az egész ukrán lakosság, csak egyes két-nyelvű személyek hétköznapi beszédében fordulnak elő: *арань* < *arany*, *вацок* < *vasak*, *газудловати* < *hazudik*, *егисен* < *egészen*, *кергетловати* < *kerget*, *тамедловати* < *támad*, *чапловати* < *csap* (*odacsap*) stb. Ez utóbbi csoporthoz tartozó szavak minősítését Lizanec (1963: 51) azzal indokolja, hogy azok a XVI–XVIII. századi nyelvemlékekben nem fordulnak elő. Eredetüket tekintve Lizanec szintén három csoportba sorolja a hungarizmusokat:

1. magyar eredetű szavak: *аршов* < *ásó*, *бановати* < *bán*, *вареш* < *város*, *легінь* < *legény*, *раптома* < *rántotta*, *чивдирь* < *csődör*;

2. nem magyar eredetű, de magyar közvetítésű szavak: *довган* < *dohány*, *лада* < *láda*, *ланц* < *lanc*;

3. azok a szavak, amelyeket Csopey László tévesen sorolt a magyar jövevényekhez: *бабрати* < *babrál*, *боднарь* < *bodnár*, *кестеман* < *kendő*, *кешкеню*, *наврек* < (*mind*)*örök(re)*, *Сизом* (romániai város) < *Sziget*, *чекан* < *csákány*. Továbbá a tévesekhez sorolja (1963: 50) még a *бендюх* < *bendő*, *берь* < *bürü*, *вѣко* < *véka*, *виган* < *viganó*, *гандра* < *rongy*, *handра*, *чаповка* < *csapófa* szavakat és még sok más szót.

Mára már nem vitatott, hogy a *виган* < *viganó* magyar kölcsönszó, vö. *витан* (ESUM 1: 390), akárcsak a *наврек* < (*mind*)*örök(re)*, vö. *na orek* (Dezső 1989: 75) és a *Сизом* (romániai város) < *Sziget* is. A *бендюх* < *bendő* főnév eredete nem tisztázott, de az ESUM (1: 166–167) adatai szerint a legközelebb a m. *bendő* és a lett *penderis* szavak vannak. Feltételezhető, hogy a m. *bendő*-höz közelebb van az ukr. N. *бендюх* és a földrajzi fekvés miatt is feltehetően a magyarból származtatható (egy későbbben írt egyetemi jegyzetben Petro Lizanec a *бендюхъ* szót mégis a magyarból származtatja, vö. 1970: 50). Hasonlóan tisztázatlan eredetű a *кестеман* < m. *kendő*, N. *кешкеню* is, amely a török *testemēl*-ből származhat, de a m. *кешкеню* < *készkenő* főnévvel is kapcsolatba hozható (ESUM 2: 426). Nincs végleges megállapodás a *чекан* < *csákány* főnév etimónját illetően sem: több szláv nyelvben ismert a szó, ez részben török eredetű, másrészt a magyarból is származhat (vö. TESz 1: 469).

Jaroslav Halas (2000: 55–59) tanulmányában a Csopey-szótár ukrán szókincsének bemutatása és elemzése volt a cél. A legnagyobb érdeklődést az elemző szerint a helyi szókincs váltja ki, amelyet a kárpátaljai nyelvjárásokban elterjedtségük szempontjából három fő csoportra osztott Josyp Dzendzelivs'kyj nyelvátlasza alapján. A példákban magyar eredetű szavakat is találunk. Aztán betekintést kapunk a magyar és más eredetű szavak elemzésébe, s végül a frazeológiai egységek példáit mutatja be a szerző. A címben feltüntetettekkel ellentétben csak részben orientálódott az ukrán szókincsre, érdeklődése inkább a szókincs általános áttekintésére irányult. Serhij Pan'ko (2001: LXV) a szótár tudományos megalapozását hiányolja a túlságosan sok magyar címszóval, Petro Lizanec pedig azt rója fel, hogy Csopey László nem végezte el a hungarizmusok tudományos vizsgálatát (1963: 52).

Csopey László az előszóban felvázolja, hogy a pályamű írásakor három célt tűzött ki maga elé: 1) a rutén szavakból lehetőleg teljes gyűjteményt adni; 2) az egyházi szláv

nyelvből felvenni a gyakrabban használt szavakat; 3) több orosz szót is felvenni (ami viszont később kimaradt, mivel Mitrák Sándor épp akkoriban megjelent *Orosz–magyar szótára* tartalmazta az orosz szavakat).

Udvari István objektíven értékelte Csopey munkáját: „a szótárban található kárpát-aljai ukrán nyelvjárások csoportosítása kora tudományos gondolkodásában magas szinten volt”, s ezzel szerzője megalapozta a további nyelvtörténeti, nyelvjárási, nyelvjárás-történeti és jövevényszó-kutatások irányát (Udvari 1991–92: 469). A *Rutén–magyar szótár* fontos dialektológiai értékére is utaltak a nyelvészek (vö. Mokány 1969: 58; Udvari 1991–92: 469–470; Sabadoš 1993: 253).

Csopey László szótárával egy időben jelent meg Anton Semenovič tanulmánya *Объ особенностях угрорусского говора [A magyarorosz nyelvjárás jellegzetességeiről]*. Ivan Pan'kevyc (1938: 3) megjegyezte, hogy Anton Semenovič tanulmánya az első olyan munka, amelyben a dél-kárpáti nyelvjárás elemzését tűzte ki céljául. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a tanulmány megírásakor figyelembe vette a „magyarorosz” nyelvjárás lexikai és grammatikai jellegzetességeit. Az anyaggyűjtéshez az élő nyelvből merítettekén kívül kéziratos gyűjteményekhez is folyamodott, illetve Mitrák Sándor *Orosz–magyar szótár*ához. A tanulmány amolyan kis kétnyelvű szótárnak mondható, amelyben a „magyarorosz” nyelvjárásban használatos szavaknak adja meg az orosz értelmezését. A második fejezetet a lexikális tulajdonságoknak szentelte. A magyar szavaknál Anton Semenovič utal a magyar eredetre, pl. *аршювь* < *ásó*, *бѣзоватися* < *bizni*, *бѣтанга* < *bitang*, *барнастый* < *barna*, *бировикъ* < *bíró*, *бирь* < *bér*, *бойтарь* < *bojtár*, *бокрейта* < *bokréta*, *болтъ* < *bolt*, *вагашь* < *vágás*, *вадасути* < *vadászni*, *варошь* < *város*, *гайтовати* < *hajtani*, *геренда* < *gerenda*, *гинтювь* < *hintó*, *гомба*, *гомбичка* < *gomb* stb. Kilencvenre tehető a munkában feltüntetett magyar eredetű szavak száma, de van néhány kétes szó, amely aligha tekinthető hungarizmusnak, például *гарамям* 'haramia', *дуловый* 'dupla'.

A *калапъ* < *kalap*, *кочия* < *kocsi*, *легинь* < *legény*, *пасуля* < *N. paszuly*, *рядня* < *rongy*, *тешетювь* ~ *танатювь* < *tető*, *чизмы* < *csizma*, *цифрованый* < *cifra*, *шовгоръ* < *sógor* szavaknál kimarad a magyar eredetre való utalás, csak az orosz jelentés van megadva. A munka értéke nagy, mivel részletes képet ad a „magyarorosz” nyelvjárásokról s a magyar kölcsönhatásról egyaránt.

Mazuch Ede *Magyar szók a hazai rutén nyelvben* c. tanulmányában a következőket írja: „...fontos feladat azon magyar eredetű szavak összegyűjtése, melyek a velünk együtt élő nemzetiségek nyelvébe átmenve, azok egyikében vagy másikában már teljesen meghonosodtak [...], – az összegyűjtött szavakat Ung, Bereg, Máramaros, Szabolcs és Zemplén megyékből való tanítványaim beszédjében figyeltem meg” (Mazuch 1896: 298). Petro Lizanec elemzésében (1970: 54–55) megjegyzi, hogy a tanulmányban csak 13 olyan magyar szó van, amely nincs meg Csopey László munkájában, ezért e munka jelentőségét nem szabad eltúlozni. Ezenkívül azt kifogásolja, hogy a 13 új szó közül 3 majdnem teljesen ismeretlen a kárpátaljai ukrán lakosságnak, a többit pedig csak egy része ismeri. Továbbá megjegyzi, hogy Mazuch Ede nem ismerte az ukrán nyelvet, sem a kárpátaljai nyelvjárásokat, ezért néhány grammatikailag és fonetikailag ismeretlen szót adatol.

Bonkáló Sándor tanulmánya (1916), amely egyben recenzió is, 23 hungarizmust elemmez nyelvföldrajzi adatokkal és hangtani variánsokkal, a hangsúlyt, illetve az elemzett szó genitivus singularis alakját is közli, pl. *báus* < *bajusz*, *bend'úch* < *bendő*, *bybák* < *bibe*, *bokréjda* (*pokréjta*) < *bokréta*, *bokor* < *bokor* 'tutaj', *bosórka* < *boszorka*, *boszorkány*, *bunkoš* < *bunkós*, *čapáš* < *csapás*, *darába* < *darab* 'tutaj' jelentésben is, *fáj* < *fáj*, *gal'ír* < *gallér*, *kájla* < *kajla*, *kálap* < *kalap*. A szerző meggyőződése, hogy a magyar rutének nyelvében körülbelül 2000 magyar jövevényszó van (Bonkáló 1916: 465).

Hodinka Antal sokáig ismeretlen kézirata, amelynek címe *Ruszín–magyar ígetár* (pontos címe *Глаголиця. Сборка всѣхъ глаголовъ пудкарпатско-русинського языка*.

Собравъ, упорядивъ и передословіе написа въ Тоніу Романувъ) Ungvár, 1922-es dátummal (kiadva Nyíregyháza, 1991) összképet nyújt a ruszin nyelv helyzetéről a XIX. század végén s a XX. század elején. Hodinka Antal célja elsősorban az volt, hogy összegyűjtse a ruszin nyelv igeállományát (mintegy 7500 ige és több mint 600 igeváltogat található), amely elősegíti a ruszinok irodalmi nyelvfejlődését. Hodinka Antal meggyőződése, hogy minden irodalmi nyelv egy nyelvjárás alapján fejlődik, ezért az igeszótárt is a ruszin nyelv standardizálásának a fejlesztésére szánta. A szavak egy részéhez idézetet mellékel, melynek forrását is megjelöli. Az idézett források egy része XVI–XVIII. századi nyelvemlék, ily módon az *Igetár* történeti szótár elemeit is tartalmazza.

Udvari István, aki az *Igetárt* szerkesztette és kiadásra előkészítette (vö. Hodinka 1991), megvizsgálta a szótárban címszökeként található magyar eredetű igéket (Udvari 1993: 77–81), melyeknek száma meghaladja a harmincötöt. A szótár pontos képet ad a ruszinba került magyar igékről. Külön figyelmet érdemel az, hogy Hodinka Antal rendszerint utal a magyar eredetű szavakra (rövidítve írta: з угор. – azaz a magyarból). Néhány esetben azonban ez az utalás elmarad, pl. *вывалтовати* < megvált, üdvözít (30); *выортвовати* < kiirt valamit, bokros területet (42); *забетежатати, забетежататися* < megbetegedik (91); *капчати* < kapcsol (147); *ковдовати* < koldul (150); *магловати* < takkoltat (159); *мянговати* < ment (166); *олайовати* < megolajoz (193); *рантовати* < beránt (ételt), rántást készít (308); *ранцовати* < ráncol (308); *ресельовати* < reszel (310); *сакачати* < szakácskodik (349); *салашиловати* < szálláson van (349); *сталновати* < talpal (cipőt) (384); *тамадовати, тамадовататися* < támad valakit (384); *хосновати* < használ (428). Udvari István (1993: 81) megjegyzi, hogy a szótárban fellelhető magyar eredetű igék egy-két kivétellel adatolhatók a mai ruszin nyelvjárásokban is – a szlovákiai, kárpátaljai, romániai és bácskai ruszin nyelvjárásokban egyaránt.

Anton Stankanyec (1938: 333) *Мадяризми в українській мові на Закарпатті [Magyar szavak az ukrán nyelvben Kárpátalján]* a következőt írja: „A magyarok többéves uralkodása alatt Kárpátalján lassan és észrevétlenül számos magyar szó került az ukrán nyelvbe”. Ennek a folyamatnak három fő okozóját különbözteti meg: 1. a hivatalok; 2. a hétköznapi élet; 3. az iskola. Megállapítása szerint a legnagyobb hatást az iskola gyakorolta, mivel 1879-ben minden iskolában kötelező volt a magyar nyelv oktatása (uo. 334). A magyar szavakat elsősorban az egyszerű nép használja, illetve a város környéki lakosok, akik a magyarsággal szomszédságban élnek; az idős emberek is többet használják, mint a fiatalok – állapította meg a szerző (uo. 335).

Anton Stankanyec Munkács környékéről 83 magyar eredetű szót gyűjtött össze. Petro Lizanec (1970: 65–66) megjegyzi, hogy a Stankanyec által felsorolt szavakból 43 Csorpey László szótárában is megvan, így 40 új szót adatolt a szerző. A Stankanyec cikkében a magyar szócikkek felépítése a következő: az ukránban meghonosodott hungarizmus, annak ukrán jelentése és magyar megfelelője, pl. *ловувати* – *волочитися* – *lógni*; *нина* – *старша жінка, тітка* – *néni*; *ярда* – *тротуар* – *járda*. Érdekes, hogy először találkozzunk a m. *in* < ukr. *унуватися* megfelelőjével; a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban és a szépirodalomban a *навновати* < *megun* befejezett igeszemlélet az elterjedt. A szerző kiemeli, hogy Kárpátalján gyakran magyar eredetű személyneveket is használnak: *Шандор, Йанчі, Йанош, Йовшка, Манці* vagy párhuzamosan használják az ukrán megfelelőjével: *Йані – Іван, Йовжі – Йосип, Божі, Ержі – Єлизавета*. A Stankanyec arra is rámutatott, hogy az átvétel kölcsönös volt, a magyar nyelvjárásokban is megtalálható az ukrán nyelv hatása: *церков* ’templom’, *утреня* ’reggeli mise’, *вечерня* ’esti mise’ stb.

N. I. Felzor részletesen elemzi A. Stankanyec tanulmányát, megjegyzi, hogy a szerző által felsorolt hungarizmusok közül néhány szó szemantikája eltér a *Lexikai hungarizmusok atlaszában*... (Lizanec 1976) közölt szó/szavak szemantikájától, pl. *леленця* ’gyermekhajlék’ (Stankanyec), ’gyermekotthon’, ’örökbe fogadott gyerek’ (Lizanec),

кѧнчѧв 'kis köcsög' (Stankanyec), кѧчѧв 'füles vizes üveg köcsög vagy szeszes italnak való' (Lizanec). D. Kostjuk (1992: 348–349) elemzésében csupán néhány példát hoz fel az A. Stankanyec által gyűjtött hungarizmusokból, megállapítva, hogy a Рѧдна мова (*Anyanyelv*) c. folyóiratban található idegen eredetű szavak nagyobb része a mai ukrán nyelvben már archaizálódott.

Ivan Pan'kevyč a Podkarpats'ka Rus' (mai Kárpátalja) ukrán nyelvjárásait vizsgálva először az erős idegen nyelvi hatásról tett említést (1938: 13), később a magyar nyelvi hatásra tért ki (uo. 26). A szerző megjegyzi, hogy azokban a régiókban, amelyek a magyar etnikai területtel határosak, az erősebb magyar nyelvi hatás a jellemző. Pan'kevyč a leggyakoribb példákat sorolja fel és megjegyzi, hogy a magyar nyelv közvetítésével török eredetű szavak is meghonosodtak az ukrán nyelvjárásokban, pl. гуня < гуныа, чѧжми < цѧзма, фѧндѧ < findzsa, кербѧч < korbács stb. (uo. 26).

Ami az írott szövegek magyar elemeinek kutatását illeti, tudomásom szerint először Bonkáló Sándor foglalkozott e kérdéssel *Magyar elemek a rutén irodalomban* című 1934-ben megjelent tanulmányában. Felhívja a nyelvkutatók figyelmét arra, hogy a rutén irodalmi és nyelvemlékek tanulmányozása során milyen kincs vár kiaknázásra. Véleménye szerint a magyar irodalom és nyelvészet szempontjából legfontosabb a XVI–XVIII. sz. rutén irodalma. Bonkáló Sándor részletes magyarázatot ad az írás népnyelvre való áttérésének okairól megjegyezve, hogy „nemcsak a gondolatokat vették át, hanem gyakran hosszú mondatokat is idéztek eredeti, magyar nyelven és rutén fordításban... Tele vannak magyarból átvett szavakkal, közmondásokkal, magyaros fordulatokkal, szókötéssel stb.” (1934: 42–43). És folytatja: „A rutén irodalmi- és nyelvemlékekből a nyelvész meríthet a legtöbbet. Nemcsak sok száz magyar szót vett át a kárpátaljai rutén, de mondatfűzésében, szóléisaiban, kifejezési formáiban is a magyaros észjárás nyilatkozik meg.” A szerző (1940: 117–118) meggyőződése, hogy a legtöbb magyar szót a XVII–XVIII. században vették át a rutének. „Egyetlenegy munkának sincs abszolút irodalmi vagy tudományos értéke, de mert tele vannak hungarizmusokkal, ránk nézve igen becsesek” – következtetett a szerző (1934: 42–43). Bonkáló Sándor csupán néhány hungarizmuspéldát mutatott be, de tanulmányával felkelti mindazok figyelmét, akiket érdekel e „kincs kiaknázása”.

Nem sokkal később *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés* című munkájában választ ad arra a kérdésre, hogy milyen oknál fogva hatott a magyar a „rutének” nyelvére: „A földrajzi viszonyok fontos következménye volt, hogy nemcsak a más völgyekben lakó testvéreiktől, hanem a Kárpátok északi oldalán lakó fajtestvéreiktől is elszakadtak s századokon át alig érintkeztek velük. Ám annál sűrűbben érintkeztek a magyarsággal s ennek folytán idővel a külföldi ruténektől sokban eltérő, hungarizmusoktól átitatott nyelvre s egyen-másban eltérő műveltségre tettek szert. Csaknem önálló néptörzsé fejlődtek, melynek nyelve, világfelfogása ma már jelentékenyen eltér az ukránok nyelvétől és világfelfogásától” (1935: 8).

Bonkáló felsorolja a rutén fordításokban, illetve átdolgozásokban található magyarázatokat: *rod – nemzet; kotrym csinom avagy kipom* (< miképpen); *iz csuzsoji zemli avagy orszaga* (< idegen földről avagy országból); *iz városa – hrada; pregyil ili chutar; izobral – valasztoval; szkarb – kincs; kat ili hovher*. Számos magyar kifejezést közöl, amelyet szóról szóra lefordítottak: *szomárstikij kásély* = szamárköhögés (ukr. káslik, koklus); *pantlikova hliszta* = pántlikás giliszta (ukr. hlyszta, szoliter); *domovoj zajac* = házinyúl (ukr. kril, krilik, krilica); *ja takzse tak chodil* = én is úgy jártam (< velem is megestt); *novty csinili* = nótákat csináltak, nótáztak (daloltak); *szerencsu próbával* < szerencsét próbált stb. Következtetésképpen megállapítható, hogy Bonkáló Sándor elsőként irányította a tudományos közvélemény figyelmét a hungarizmusok irodalombeli vizsgálatára.

Összegzésként megállapítható, hogy a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok, illetve a magyar–ukrán nyelvi interferencia tanulmányozása gazdag irodalommal rendelkezik. Az elemzett időszakban a nyelvészek figyelme főként a nyelvjárásokra irányult.

A nyelvtudomány fejlődésével bővül a magyar nyelvi hatás kutatási szférája is: a hungarizmusok szerzteágazó tudományos vizsgálata érinti az irodalmi alkotásokat, a XIV–XVII. századi ukrán írásos emlékeket és a nyelvjárásokat nyelvföldrajzi módszerek alkalmazásával; több tanulmány tárgya a hungarizmusok fonetikai, szemantikai és morfológiai adaptációjának kérdései.

IRODALOM

- Bonkáló A., Beiträge zur ukrainischen Wortforschung. — In: Archiv für Slavische Philologie. Band 36 (1916), Berlin. 464–475.
- Bonkáló Sándor, A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1935.
- Bonkáló Sándor, Magyar elemek a rutén irodalomban. — In: Emlékkönyv Balassa Józsefnek /Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczy-Trostler József szerk. / Budapest. 1934. 42–45.
- Csopey 1881 = Csopey László, Magyar szók a rutén nyelvben. — In: Nyelvtudományi közlemények XVI. 1881. 270–294.
- Csopey 1883 = Csopey László, Rutén–magyar szótár. Русько-мадярський словарь. Budapest, 1883.
- Dezső 1989 = Dezső László, A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai. Nyelvtudományi Értekezések 128 sz. Budapest, 1989.
- Dóhóvics Bazil, Kijegyzése azon szóknaк, amellyek hason hangzatuak v[agy] és érteményűiek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben. [Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах]. Kiadva: Дзєндзелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я.: Василь Довгович — зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень, Ужгород, 2003.
- ESUM = Етимологічний словник української мови. В 7 томах. Гол. ред. О. С. Мельничук, т. 1–6, Київ: Наукова думка. 1982 – 2006.
- Halas = Галас Я., Характеристика української лексики «Русько-мадярського словаря» Ласлова Чопея. — In: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 2. Ужгород, 2000. 55–59.
- Hodinka Antal, Ruszin–magyar igetár. 1922. Szerk. és kiadásra előkészítette Udvari István. Nyíregyháza, 1991.
- Hollós Attila, Csopey László élete és művei. Nyíregyháza 2004.
- Kostjuk 1992 = Костюк Д., Питання іншомовних запозичень у закарпатських та інших говорах на сторінках журналу «Рідна мова». — In: Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. Ужгород, 1992. 348–349.
- Kúnos Ignác, Csopey László Magyar szók a rutén nyelvben. — In: Magyar Nyelvőr 11 (1882). 78–79.
- Lizanec 1963 = Лизанец П. М. З історії вивчення угорських запозичень у говорах Закарпаття (На матеріалах праць Л. Чопея). — In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 1963. 49–52.
- Lizanec 1976 = Лизанец П. Н., Венгерско-украинские межъязыковые связи. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Будапешт, 1976.
- Mazuch Ede, Magyar szók a hazai rutén nyelvben. — In: Magyar Nyelvőr 25 (1986). 298–299.
- Miklosich Franz, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien, 1871.
- Mokány 1969 = Мокань А. А., Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах (О статье и словаре Л. Чопея). — In: Вопросы финно-угорской филологии. Ленинград, 1969. 49–60.
- Munkácsi Bernát, Kölesönszó-e vagy eredeti? Helyreigazítások. Magyarázatok. — In: Magyar Nyelvőr 11 (1882). 141–142.
- Oros 1963 = Орос В. І., До питання українсько-угорських мовних взаємозв'язків. — In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 1963. 52–54.

- Pan'kevuč 1938 = Панькевич Иван, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей (З приложенням 5 діялектологічних мап). Част. I. Звучня і морфологія. Praha, 1938.
- Pan'ko 1991 = Панько Сергій, Русько-мадярські і мадярсько-руські словники до 1945 року. — In: Udvari I. (szerk.), Hodinka Antal, Ruszin–magyar igetár. Nyiregyháza, 1991. 62–69.
- Sabadoš = Сабадош Иван, Розвиток лексикографії на Закарпатті в загальноукраїнському контексті. — In: Другий міжнародний конгрес україністів. (Мовознавство). Львів, 1993. 252–256.
- Semenovič = Семенович Антон, Обь особенностяхь угрорусскаго говора. — In: Сборникъ статей по славяновѣдѣнію [...] учениками В. И. Ламанскаго. Санктпетербургъ. 1883. 212–238 (külön nyomtatványként található a Lembergi Sztefanik Könyvtárban 27 oldal terjedelemben).
- Stankanupes 1938 = Станканинець А., Мадяризми в українській мові на Закарпатті. — In: Рідна мова. VI. 7–8. Варшава. 1938. 333–338.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 1–3. kötet. Budapest, 1967–1976.
- Udvari 1991–92 = Удвари Иштван, Памяти Ласло Чопеи. — In: Studia Slavica 37 (1991–1992) 467–473.
- Udvari 1993 = Udvari István, Magyar eredetű igék Hodinka Antal Ruszin–magyar igetárában. — In: Magyar Nyelv 89 (1993) 77–81.

A-19 Acta Beregsasiensis. Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II. – Ужгород: ПоліПрінт, 2010 – 196 с.
(угорською, українською, німецькою та англійською мовами)
ISBN 978-966-2595-07-9

«Acta Beregsasiensis» є науковим виданням Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II. Даний том вміщує дослідження угорською, українською, англійською та німецькою мовами за друге півріччя 2010 року. До випуску ввійшли публікації викладачів та студентів інституту, а також закордонних науковців у сфері мовознавства, літератури, історії, педагогіки, біології, економіки та інших наук.

УДК 001.2
ББК 72

Наукове видання

ACTA BEREKSASIENSIS

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

(угорською, українською, німецькою та англійською мовами)

2010/3
Том IX, № 3

РЕДАКЦІЯ: *Когут А., Пенцкофер І.*
КОРЕКТУРА: *Г. Варцаба І.*
ВЕРСТКА: *Гороній А.*
ОБКЛАДИНКА: *К&P*
Відповідальні за випуск: *Орос І., Шовш К.*

Здано до складання 08.11.2010. Підписано до друку 26.11.2010.
Папір офсетний. Формат 70x100/16.
Умовн. друк. арк. 15,8. Тираж 250. Зам. 434.

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.